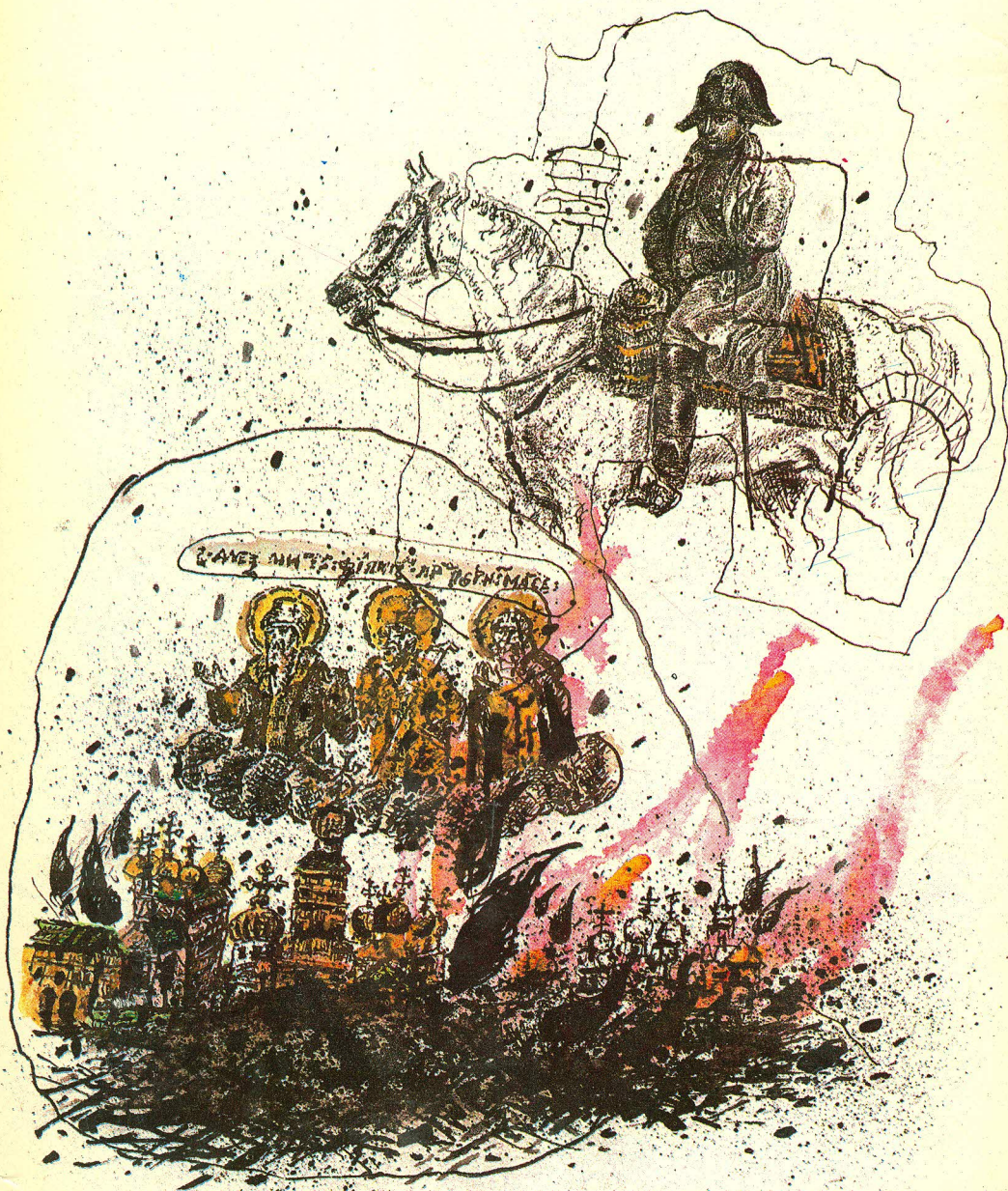

LEV TOLSZTOJ

HÁBORÚ ÉS BÉKE

LEV TOLSZTOJ
HÁBORÚ ÉS BÉKE

FORDÍTOTTA
MAKAI IMRE

LEV TOLSZTOJ

HÁBORÚ ÉS BÉKE

REGÉNY
HARMADIK KÖTET

EURÓPA KÖNYVKIADÓ BUDAPEST
KÁRPÁTI KIADÓ UZSGOROD
1979

Л. Н. ТОЛСТОЙ: ВОЙНА И МИР
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В 14 ТОМАХ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА, 1951—1953

HUNGARIAN TRANSLATION © MAKAI IMRE, 1954

TIZENHARMADIK KIADÁS

HARMADIK KÖNYV

Ezernyolcszáztizenegy végén megkezdődött Nyugat-Európa erőinek fokozott felfegyverzése és összpontosítása, 1812-ben pedig ezek az erők – embermilliók (ha beleszámítjuk azokat is, akik szállították és élelmezték ezt a hadsereget) – megindultak nyugatról keletre, Oroszország határai felé, ahová ugyancsak 1811 végén egyre-másra vonták oda Oroszország erőit. Nyugat-Európa erői július tizenkettődikén átlépték Oroszország határát, és kitört a háború, vagyis bekövetkezett egy olyan esemény, amely ellentétben áll az emberi ésszel és az ember egész természetével. Millió és millió ember oly tömérdek gaztettet, csalást, árulást, lopást, bankóhamisítást és hamisbankjegy-kibocsátást, rablást, gyűjtogatást és gyilkosságot követett el egymással szemben, amennyit évszázadok alatt sem gyűjt össze a világ valamennyi törvénszéke sem – és abban az időszakban mindezt nem tartották bűnnek azok, akik elkövették.

Mi idézte elő ezt a rendkívüli eseményt? Mik voltak az okai? A történetírók naiv magabiztossággal azt állítják, hogy ennek az eseménynek a következő okai voltak: az oldenburgi herceget ért sérelem, a szárazföldi zárlat megszegése, Napóleon uralomvágya, Sándor hajthatatlansága, a diplomaták baklövési stb.

Következőleg, elég, ha Metternich, Rumjancev vagy Talleyrand a körkihallgatás és a fogadóest között becsületesen iparkodik, hogy minél művészebben fogalmazza meg egyik vagy másik jegyzéket; vagy Napóleon azt írja Sándornak: Monsieur, mon frère, je consens à rendre le duché au duc d'Oldenbourg¹ – és nem tör ki a háború.

Az még csak érthető, hogy a kortársak így képzelték a dolgot. Az még érthető, hogy Napóleon azt hitte: a háború oka Anglia cselszövése (mondta is Szent Ilona szigetén); érthető, hogy az angol parlament tagjai azt hitték, a háború oka Napóleon uralomvágya;

¹ Felséges uram, testvérem, hajlandó vagyok visszaadni Oldenburg hercegeinek a hercegségét.

érthető, hogy az oldenburgi herceg azt hitte, a háború oka az őellene elkövetett erőszak; hogy a kereskedők azt hitték, a háború oka a szárazföldi zárlat, amely tönkreteszi Európát; az öreg katonák és tábornokok azt hitték, a háború legfőbb oka az a szükségesség, hogy őket is foglalkoztassák; az akkori királypártiak azt hitték, hogy vissza kell állítani les bons principes;² az akkori diplomaták meg azt hitték, hogy mindez azért történt, mert 1809-ben nem palástolták eléggé ügyesen Napóleon előtt Oroszország és Ausztria szövetségét, meg hogy ügyetlenül fogalmazták meg a 178. sz. memorandumot. Érthető, hogy ezeket az okokat és még megszámlálhatatlan sok, tömérdek okot képzeltek a kortársak a háború okainak, hisz ezeknek a száma töméntelen sok, különböző szemponttól függ; de mi, az utódok, akik teljes nagyságukban szemléljük a végbement események arányait; akik belehatolunk az események egyszerű, de szörnyű értelmébe – mi még ezt a sok okot sem tartjuk kielégítőnek. Mi sehogyan sem értjük, hogy keresztények milliói öldököljék és gyötörjék egymást csak azért, mert Napóleon uralomra vágyik, Sándor szikzilárd, Anglia politikája furfangos, és az oldenburgi herceg sérelmet szenvedett. Nem is lehet megérteni, milyen kapcsolatban vannak ezek a körülmények magával a gyilkosság és erőszak tényével... hát miért öljék halomra, vagy miért tegyék földönfutóvá a szmolenszki és a moszkvai kormányzóság lakosait Európa túlsó végéből jött százazrek, csupán mert a herceg sérelmet szenvedett; és miért öletik halomra magukat is?

Mi, utódok, akik nem vagyunk történészek, nem ragadtatjuk el magunkat a kutatás folyamán, és ezért a szemlélők tiszta, józan eszével nézzük ezt az eseményt: igen sok okát látjuk. Minél jobban elmélyedünk az okok kutatásában, annál több tárul elénk, és minden egyes ok, vagy az okok egész sora, egyformán helytállóan tetszik önmagában, és egyformán tévesnek látszik, mert jelentéktelen az események roppant arányaihoz képest; egyformán tévesnek látszik, mert (ha nincs a többi ok, amely mind egybeesett) egymagában semmiképp sem idézhette volna elő a bekövetkezett eseményeket. A mi szemünkben az a körülmény, hogy Napóleon nem volt hajlandó visszavonni csapatait a Visztula mögé, nem volt hajlandó visszaadni az oldenburgi hercegséget, éppolyan ok, mint az, hogy egy francia káplár akart-e vagy nem akart újból szolgálatba lépni: ha ugyanis ő nem akar hadba vonulni, és nem akar a másik, a har-

² A jó elvek (uralmát):

madik, az ezredik káplár és katona sem, annyival kevesebb ember marad Napóleon hadseregében, és akkor nem tör ki a háború.

Ha Napóleon nem sértődik meg azon a követelésen, hogy vonja vissza csapatait a Visztula mögé, ha nem parancsol támadást csapatainak: nem tör ki a háború; de ha valamennyi őrmester vonakodik újból hadba szállni: akkor sem tör ki a háború. Akkor sem tör ki a háború, ha Anglia nem sző cselet, ha nincs a világon Oldenburg hercege, ha Sándort nem tüzeli a sérelem, ha Oroszországban nem az abszolutizmus uralkodik, ha nincs a francia forradalom, ha utána nem következik a diktátorság, a császárság, és ha nincs mindaz, ami előidézte a francia forradalmat és így tovább. Ha ezek közül csak egy ok is hiányzik, nem történhet semmi sem. Tehát valamennyi ok – milliárd és milliárd ok – egybeesett, hogy előidézhesse azt, ami meg is történt. Következésképpen egy sem volt kizárólagos oka ennek az eseménynek, és ez az esemény csakis azért következett be, mert be kellett következnie. Emberi érzéseit, józan esztét megtagadva, millió és millió embernek nyugatról keletre kellett mennie, és gyilkolnia magához hasonló embereket ugyanúgy, ahogy néhány évszázaddal azelőtt keletről nyugatra özönlöttek a tömegek, és gyilkolták a magukhoz hasonlókat.

Napóleon és Sándor cselekedetei – pedig látszólag az ő szavuktól függött, hogy bekövetkezik-e vagy nem következik be ez az esemény – ugyanolyan kevéssé voltak önkényesek, mint akármelyik katonáé, aki sorshúzás vagy toborzás útján sodródott a hadjáratba. Ez nem lehetett másként, mert ahhoz, hogy teljesüljön Napóleon és Sándor akarata (vagyis azoké, akiktől látszólag az egész esemény függött), igen sok körülmény találkozására volt szükség, hiszen ha csak egyetlenegy hiányzik, már akkor sem következhet be ez az esemény. Az kellett, hogy milliók és milliók, akiknek kezében a valóságos erő volt, azok a katonák, akik lövöldöztek, az élelmiszert meg az ágyút szállították, vállalják, hogy teljesítik ennek a két szál, gyenge embernek az akarata, és bekapcsolódnak a különböző okok végtelen sorába.

A történelmi fatalizmus elkerülhetetlen ahhoz, hogy megmagyarázzuk az ésszerűtlen jelenségeket (vagyis azokat, amelyeknek ésszerűségét nem látjuk). Minél jobban iparkodunk ésszerűen magyarázni ezeket a történelmi jelenségeket, annál kevésbé ésszerűvé és érthetővé válnak.

Minden ember önmagáért él, megvan a szabad akarata, hogy elérje személyes céljait; érzi egész lényével, hogy most végrehajthatja-e,

vagy nem hajthatja végre ezt vagy azt a cselekedetet; de ha végrehajtotta, a cselekedet, amelyet egy bizonyos időpontban végrehajt, visszavonhatatlanná, a történelem részévé válik, és akkor már nem akaratszabadság, hanem eleve elrendelés ütközik ki rajta.

Minden emberben két oldala van az életnek: a személyes élet, amely annál szabadabb, minél elvontabb az érdeklődési köre; és az elementáris, a társas élet, amelyben az ember elkerülhetetlenül teljesíti az elébe szabott törvényeket.

Az ember tudatosan él önmagának, de tudattalan eszközül szolgál az emberiség történelmi céljainak eléréséhez. A végrehajtott cselekedet visszavonhatatlan, és hatása, ha időben egybeesik millió más ember cselekedetével, történelmi jelentőségre tesz szert. Minél magasabb fokán áll valaki a társadalmi ranglétrának, annál többen vannak kapcsolatban vele, annál nagyobb hatalma van másokra, annál inkább szembetűnik minden cselekedetének eleve elrendelt, tehát kikerülhetetlen jellege.

„Az uralkodónak szíve Isten kezében vagyon.”

Az uralkodó: a történelem rabja.

A történelem, vagyis az emberiség tudattalan, közös, társas élete az uralkodók életének minden pillanatát a maga érdekében használja fel, mint céljainak egyik eszközét.

Napóleon, bár 1812-ben inkább, mint valaha, azt hitte, hogy tőle függ verser vagy nem verser le sang de ses peuples³ (ahogy utolsó levelében írta Sándornak), sohasem volt még annyira hatalmában azoknak a kikerülhetetlen törvényeknek, amelyek arra kényszerítették, hogy (bár ő azt hitte, hogy a saját belátása szerint cselekedett) a közös ügy, a történelem érdekében tegye meg azt, aminek be kellett következnie.

A nyugatiak keletre özönlöttek, hogy öljenek és megölessék magukat. És az okok egybeesésének törvénye folytán magától alkalmazkodott egymáshoz, magától egybevágtott ezzel az eseménnyel ezer meg ezer apró ok e vándorlás, e háború érdekében: a szemrehányás a szárazföldi zárlat megszegése miatt; Oldenburg hercegeinek panasza; a francia csapatok bevonulása Poroszországba – erre (Napóleon véleménye szerint) – azért került sor, hogy kikényszerítsék a fegyveres békét –; az a körülmény, hogy a francia császár szerette és meg-

³ Ontani vagy nem ontani vérét népeinek.

szokta a háborút, népe meg éppen hajlott rá akkor, elragadták az óriási arányú előkészületek, az előkészületekre roppant összeget költött, szüksége volt arra, hogy olyan előnyökhöz jusson, amelyek kárpótolják ezekért az előkészületekért, Drezdában olyan hódolatban részesült, hogy megmámorosodott tőle; olyan diplomáciai tárgyalások folytak, amelyeket a kortársak véleménye szerint ugyan az őszinte béketörekvés hatott át, de valójában csak sértették mind-egyik fél önrzetét – és volt még millió és millió egyéb ok, amely mind alkalmazkodott egymáshoz, és egybevágtott a készülő eseménnyel.

Ha megérik az alma és leesik, miért esik le? Azért-e, mert vonzza a föld; azért-e mert elszáradt a kocsánya; azért-e mert a nap megérelleli; mert egyre nehezebb lesz; mert lerázza a szél; azért-e, mert az alatta álló kisfiú szeretné megenni?

Egyik sem az igazi ok. Mindez csupán egybeesése azoknak a feltételeknek, amelyek megszabják minden életbe vágó, organikus, elementáris esemény bekövetkezését. És a botanikusnak, aki azt véli, hogy az alma azért esik le, mert a sejtanyaga bomlásban van, vagy valami ehhez hasonló miatt, annak éppúgy igaza van, és éppúgy nincs igaza, mint a kisgyermeknek, aki a fa alatt áll és azt mondja: az alma pedig azért esett le, mert ő szeretné megenni és mert kérte rá az Istent. Annak, aki azt mondja, hogy Napóleon azért indult Moszkva ellen, mert ezt akarta, és azért bukott el, mert Sándor a bukását akarta, csak annyira van igaza, és annyira nincs igaza, mint annak, aki azt állítja, hogy a millió és millió pudos, aláásott hegy azért omlik le, mert az utolsó munkás rámerkte az utolsó csákányütést. A történelmi eseményekben az úgynevezett nagy emberek csupán címkék, csupán nevet adnak az eseményeknek; ezeknek, akár csak a címkéknek, épp a legkevesebb közülük van magukhoz az eseményekhez.

Minden cselekedetük, amelyet ők maguk a szabad akaratukból eredőnek tartanak, történelmi értelemben eleve meghatározott, mivel összefügg a történelem egész folyásával, tehát korántsem tetszés szerint való.

Napóleon május huszonkilencedikén elindult Drezdából, ahol három hetet töltött főhercegekből, hercegekből, királyokból és egy császárból álló udvara közepett. Elutazása előtt kegyeivel halmozta el a császárt, a főherceget, királyokat, akik megérdemelték; össze-

– Oh! Oh! ça m'a bien l'air d'un des incendiaires – mondta a tisztt.
– Demandez-lui ce qu'il est¹³² – tette hozzá.
– Te kicsoda vagy? – kérdezte a tolmács. – Neked kell felelni a parancsnoknak – folytatta.

– Je ne vous dirai pas qui je suis. Je suis votre prisonnier. Emmenez-moi¹³³ – szólalt meg hirtelen franciául Pierre.

– Ah! Ah! – mondta a tisztt, és elkomorodott. – Marchons!¹³⁴

Az ulánusok köré tömeg verődött. Pierre-hez a ragyás fehércecseléd állt a legközelebb a kisleánnyal; amikor a lovas járőr elindult, ő is előrelépett.

– Hová visznek ezek, lelkem? – kérdezte Pierre-től. – És hová tegyem ezt a kislányt, a kislányt, ha nem is az övék? – mondta az asszony.

– Qu'est-ce qu'elle veut cette femme?¹³⁵ – kérdezte a tisztt.

Pierre olyan volt, akár a részeg. Tomboló ingerültsége csak még jobban fokozódott, amikor meglátta a megmentett kisleányt.

– Ce qu'elle dit? – mondta. – Elle m'apporte ma fille que je viens de sauver des flammes¹³⁶ – mondta. – Adieu! – Maga sem tudta, hogy buggyant ki belőle ez a céltalan hazugság. Határozott, ünnepélyes léptekkel elindult a franciák közt.

Ez a csapat egyike volt azoknak a járőröknek, amelyek Duronel parancsára sorra járták Moszkva utcáit, hogy véget vessenek a martalóckodásnak, főleg pedig, hogy elfogják a gyújtogatókat – a magas rangú francia tisztek körében aznap elterjedt általános vélemény szerint ugyanis ezek okozták a tűzvészt. A lovas járőr bejárt még néhány utcát, elfogott még öt gyanús oroszot, egy boltost, két szeminaristát, egy parasztot, egy cselédembert meg néhány martalócot. De valamennyi gyanús ember között Pierre látszott a leggyanúsabbnak. Amikor mindnyájukat a Zubovszkij-sáncre, egy nagy házba viték éjszakára – azt jelölték ki katonai fogdának –, Pierre-t szigorú őrizet alatt, külön helyezték el.

¹³² Ó, ó! A képeről nagyon gyújtogatónak nézem. Kérdezze meg tőle, kicsoda.

¹³³ Nem mondom meg, ki vagyok. Az önök foglya vagyok. Vezessenek el.

¹³⁴ Á! Á! Gyerünk!

¹³⁵ Mit akar ez az asszony?

¹³⁶ Hogy mit mond? A lányomat hozta, akit az imént mentettem ki a lángok közül.

JEGYZETEK

Harmadik könyv

7. old. *Szárzaföldi zárlat* – Napóleon 1806. november 21-én határozatot (dekrétumot) írt alá Berlinben, amelyben megtiltott mindenfajta kereskedelmi, postai és egyéb kapcsolatot Angliával és a hozzá tartozó gyarmatokkal. A tilsiti békeszerződés értelmében Oroszország is kötelezte magát, hogy megszünteti az angol áruk behozatalát és a gabonakivitelét Angliába.
12. old. *Napóleon átkel a Nyemen folyón* – Tolsztoj természetesen a régi naptár szerint említi a történelmi adatokat. Az új naptár szerint Napóleon 1812. június 24-én kelt át a Nyemen folyón, augusztus 17-én vette be Szmolenszkot, szeptember 7-én vívta meg a borogyinói csatát, szeptember 14-én vonult be Moszkvába, október 9-én kezdte meg a visszavonulást, november 25-e és 28-a között vitte vissza serege maradványait a Berezina folyón, és Varsón áthaladva, december 19-én érkezett vissza Párizsba.
14. old. *Berthier, Louis Alexandre* (1753–1815) – neuchâтели herceg, francia tábornagy. Az itáliai hadjárat idején 1796-ban Napóleon legközelebbi segítőtársa lett. Az 1805-ös és 1812-es napóleoni háborúban a francia hadsereg vezérkari főnöke volt.
16. old. *Balaszov, Alekszandr Dmitrijevics* (1770–1837) – az orosz államtanács tagja. Rendőrminiszter volt 1810–1816-ig.
18. old. *Siskov, Alekszandr Szemjonovics* (1754–1841) – orosz író és államférfi; a legreakciósabb nemesi rétegek ideológusa. Ő került a kegyvesztett Szperanszkij helyére.
Szalitikov, Nyikolaj Petrovics (1736–1816) – orosz tábornagy. Az államtanács elnöke volt 1812-ben.
19. old. *Lauriston, Alexandre Jacques Bernard* (1768–1828) – francia nagykövet volt Pétervárott 1811-ben.
Kurakin, Alekszandr Boriszovics (1752–1818) – orosz diplomata. Párizsi nagykövet volt 1808–1812-ig.
Bassano, Mariet-Hugues-Bernard (1763–1839) – francia külügyminiszter.
23. old. *Davout, Louis Nicolas* (1772–1823) – francia tábornagy. Részt vett valamennyi napóleoni hadjáratban.
25. old. *Mamelukok* – az egyiptomi szultánok testőrsége, amely török és

kaukázusi rabszolgákból állt. A XIII. század közepén a mamelukok megszerezték az uralmat Egyiptom fölött. Napóleon az 1798-as egyiptomi hadjárat idején meghódolásra kényszerítette őket. A mamelukok közül néhányat magával vitt, és ezek 1814-ig testőrségében szolgáltak. Rusztánt is Egyiptomból hozta magával Napóleon.

26. old. *Duroc, Michel* (1772–1813) – friauli herceg, francia tábornagy, a bautzeni csatából (1813) való visszavonulás közben a császár közepében ágyúgolyó terítette le.
29. old. *Botteni-öböl* – a Keleti-tenger északi nyúlványa Svédország és Finnország között.
30. old. *Armfelt, Gustav Mauritz* (1757–1814) – svéd tábornok. Svédországból menekült, és 1811-től orosz szolgálatban állott.
Barclay de Tolly, Mihail Bogdanovics (1761–1818) – orosz hadvezér, az 1812-es honvédő háború hőse. Az I. nyugati hadsereg főparancsnoka volt 1812-ben. A Napóleon elleni harc vezetése azonban meghaladta Barclay de Tolly erejét, ezért I. Sándor cár a néptömegek nyomásának engedve, Kutuzovot nevezte ki főparancsnoknak. Kutuzov halála után, 1813-ban ismét Barclay de Tolly lett az orosz seregek főparancsnoka.
Pfuehl, Karl Ludwig August – porosz tábornok. A napóleoni háborúk idején beállt az oroszok szolgálatába.
31. old. *Bernadotte, Jean-Baptiste-Jules* (1763–1844) – Franciaország marsallja. XIII. Károly svéd király örökbe fogadta. 1818-ban Bernadotte XIV. Károly néven svéd király lett.
33. old. *Bessières, Jean-Baptiste* (1768–1813) – istriai herceg, francia tábornagy. 1812-ben a gárda és a lovashadsereg parancsnoka volt.
34. old. *Poltavai út* – I. Péter cár 1709-ben Poltavánál megsemmisítő csapást mért a legyőzhetetlennek hitt XII. Károly svéd királyra.
36. old. *Útnak indult Törökországba* – a török fennhatóságú Moldvába.
37. old. *Valaska* – így becézték Kutuzov román kedvesét.
42. old. *Drisszai tábor* – az orosz hadsereg megerősített állása a Nyugat-Dvina mellékfolyója, a Drissza mellett. A tábor I. Sándor jóváhagyásával katonai tanácsadója, az orosz Pfuehl tábornok építette. A haditervezés szerint Barclay de Tolly I. orosz hadseregének a drisszai táborhoz kellett vonulnia, és ott feltartóztatnia a napóleoni hadsereg főerőit. Barclay de Tolly azonban elhagyta a Drisszát, mert könnyen bekeríthetőnek vélte.
43. old. *Volkonszkij, Pjotr Mihajlovics* (1776–1852) – orosz tábornagy. I. Sándor cár közeli híve. 1810-ben főszállásmester volt, 1814-től az udvar és a cári család birtokainak minisztere.
Paulucci, Philippe (1779–1849) – olasz hadsegéd; a francia hadseregben szolgált. 1807-től 1829-ig orosz szolgálatban állott.
Wolzogen, Ludwig Justus (1774–1845) – porosz tábornok. Az orosz

hadseregben szolgált 1807-től, mint vezérkari tiszt. 1815-ben újra visszalépett porosz szolgálatba.

44. old. *Jermolov, Alekszej Petrovics* (1772–1861) – orosz tábornok, az 1812-es honvédő háború hőse; Szuvorov és Kutuzov harcostársa, 1812-ben az I. nyugati hadsereg vezérkari főnöke, majd a borogyinói ütközet után az egyesült I. és II. hadsereg főparancsnoka lett.
49. old. *Michaud de Borretour, Alekszandr* (1771–1841) – a sardíniai csapatok hadmérnöke, aki orosz szolgálatba lépett.
59. old. *Rajevszkij, Nyikolaj Nyikolajevics* (1771–1829) – orosz tábornok, az 1812-es honvédő háború hőse. Mint hadosztályparancsnok, hősiességgel védelmezte Szmolenszkit. Malojaroszlavecnál Dohturovval hatalmas győzelmet aratott a napóleoni hadsereg felett. Részt vett továbbá a krasznojoi ütközetben és a külföldi hadjáratokban. Rajevszkijt baráti kapcsolat fűzte Puskinhoz, és a dekabristákkal is rokonszenvezett.
65. old. *Oszterman, Andrej Ivanovics* (1686–1747) – orosz államférfi. Mint emigráns német I. Péter cár szolgálatába szegődött, s csakhamar fontos állásba került. Erzsébet cárnő alatt kegyvesztett lett, és Szibériába száműzték. Leánya Tolsztoj tábornokhoz ment feleségül, ilyen módon viselték utódai az Oszterman-Tolsztoj családnevet.
69. old. *György-kereszt* – a Szent György-rend keresztje a legnagyobb orosz katonai kitüntetések közé tartozott.
75. old. *Bal klérosz* – bal oltárfal.
77. old. *Királyi ajtó* – a belső szentély ajtaja.
Ambon – emelvény a pravoszláv templomokban az oltárhoz való bejárat előtt.
Dalmatika – fehér vagy színes felső miseruha.
78. old. *Szent Szidónus* – a legfelső egyházi szerv, amely a cári Oroszországban a pravoszláv egyházat irányította. A Szidónust 1721-ben I. Péter uralkodása idején hozták létre, hogy az egyházat teljesen alárendeljék az államnak.
Orárium (orarium) – a miseruha kiegészítő része; tenyérszerű széles, hosszú, díszes szalag (a római katolikus egyházban: stóla).
82. old. *E számok összege 666-tal egyenlő* – ezeknek a betűszámoknak az összege csak 661; 666 csak akkor lesz, ha a szöveget így írjuk le: le l'empereur Napóleon.
87. old. *Hogy nem sampinyon, csak egy közönséges, vén német gomba* – játék a „spion” (kém) és „sampinyon” (champignon) gombafajta szavakkal.
92. old. *Cár-ágyú* – ágyúóriás, amelyet 1488-ban öntöttek. Mint történelmi érdekességet ma is őrzik a Kremlben.
95. old. *États généraux* – országgyűlés, ahol az egész nemzet képviselői ültek, tehát a főpapság, a nemesség és a harmadik rend (azaz a polgárság).

95. old. *Contrat social – Társadalmi szerződés*, Rousseau 1762-ben megjelent híres műve.
99. old. *Glinka, Szergej Nyikolajevics* (1776–1847) – orosz író és újságíró. Ő adta ki 1808 és 1824 között a *Russzkij Vesztnyik* (Orosz Hírnök) című folyóiratot, amely 1812-ben hasábjain erélyes harcot folytatott a főnemesség körében uralkodó francia befolyás ellen.
107. old. *Ljubomirszkij, Konsztantyin Kszaverjevics* (1786–1870) – I. Sándor cár szárnysegédje.
Branyickij, Vlagyiszlav Kszaverjevics (1782–1843) – szenátor. I. Sándor cár szárnysegéde volt 1812-ben.
Vlockij – I. Sándor szárnysegéde.
113. old. *Konc* – az írópapiros csomagolásánál használt kifejezés. Régebben 24 összehajtott és egymásba rakott ívet neveztek koncnak.
132. old. *Fronddörködés* – a fronde-párt hívei társadalmi mozgalmat indítottak Franciaországban, a XVII. század közepén a megszilárdult abszolutizmus, különösen Mazarin bíboros politikája ellen. A mindennapi életben fronddörködés alatt azt a személyes okok indította ellenzékieskedést értjük, amely csak a részletekkel elégedetlen, de a fő célkitűzésekkel egyetért.
134. old. *Joconde* – Henri La Fontaine (1826–1898) sikamlós tárgyú elbeszélése.
179. old. *Puskin, Vaszilij Lvovics* (1770–1830) – orosz költő, a nagy Alekszander Szergejevics Puskin nagybátyja.
183. old. *Wittgenstein, Pjotr Hrisztijanovics* (1768–1842) – orosz hadvezér. Az 1812-es honvédő háború idején azt a hadtestet vezényelte, amely a Pétervárra vezető utat fedezte.
201. old. *Kajzarov; Paiszij Szergejevics* (1783–1844) – Kutuzov segédtsíztje, hadseregtábornok 1812-ben.
203. old. *Marin, Szergej Nyikiforovics* (1775–1813) – I. Sándor hadsegédeként szolgált. Költő volt, akit paródiái és gúnyversei tettek ismertté.
Gerakov, Gavril Vasziljevics (1775–1838) – a pétervári első tisztiiskola történelemtanára. Számos hazafias szellemű, de gyenge művet írt. Marin verse Gerakovot gúnyolta ki: valóságos jóslat volt, amely beteljesedett Gerakovon. A vers tartalma kb. ez: Sokat írsz még ezután is, s olvasóid kacagnak rajtad. A kadétiskolának leszel tanára, s örökre megmaradsz kapitánynak.
212. old. *Clausewitz, Karl* (1780–1831) – porosz tábornok, nagy katonai teoretikus, 1812–1814-ben orosz szolgálatban állott.
215. old. *Beausset, Louis-François de* (1770–1835) – Napóleon udvari embere, író.
217. old. *Salamancánál küzdő csapataink* – Napóleon tábornagya, Marmont 1812. július 22-én a spanyolországi Salamanca mellett súlyos vereséget szenvedett Wellington angol hadvezértől.
218. old. *Bilboquet* – játékszer, amely egy hálóval ellátott, felül hegyes, alul

- lapos pálcából és egy fonállal hozzáerősített fagolyóból áll. A feldobott golyót a hálós pálcával kell elkapni.
220. old. *Ney, Michel* (1769–1815) – Elchingen hercege, francia tábornagy.
221. old. *Friant, Louis* (1758–1829) – francia tábornok. Részt vett Napóleon valamennyi hadjáratában.
Az alkirály elfoglalja a falut – Borogyinót.
Gérard, Maurice Etienne (1773–1832) – francia tábornagy.
222. old. *1812. szeptember 6-án* – Tolsztoj a görögkeleti ónaptár, Napóleon a Gergely-naptár szerint számítja az időt. A napóleoni szeptember 6-a tehát a régi időszámításban augusztus 25-nek felel meg.
227. old. *Rapp, Jean* (1772–1821) – francia tábornok, Napóleon hadsegéde.
228. old. *Corvisart-Desmarests, Nicolas de* (1755–1821) – híres francia orvos, Napóleon orvosa.
245. old. *Claparède, Michel* (1774–1841) – francia tábornok.
240. old. *Württemberg, Alexander Friedrich von* (1771–1833) – a württembergi herceg. I. Sándor cár nagybátyja volt anyai ágon. 1800-ban orosz szolgálatba lépett.
Murat fogságba esett – ez a jelentés hamisnak bizonyult. Bonami tábornokot fogták el. Amikor a mellének szegzett orosz szuronyt megpillantotta, így kiáltott fel: „Én vagyok a király!” Így terjedt el a nápolyi király, Murat elfogatásának hamis híre.
275. old. *Saragossa ostroma* – a spanyolok két hónapon át, 1808 júniusától augusztusáig sikeresen védték a hevenyészve megerősített Saragossát, majd decemberben is, amikor új ostrom indult a város ellen. Amidőn a franciáknak végre sikerült behatolniuk Saragossába, minden házat úgyszólván külön-külön, ostrommal kellett elfoglalniuk.
279. old. *A friedlandi csata* – 1807. június 14-én a kelet-poroszországi Friedlandnál Napóleon győzelmet aratott a Bennigsen parancsnoksága alatt egyesített orosz–porosz hadsereg fölött.
297. old. *A fenséges herceg* – Kutuzov.
332. old. *Vaszilij Blazsennij-székesegyház* – az orosz népi építőművészet remeke a moszkvai Vörös téren. 1555–1560 között építették a kazanyi tatár kán fölött aratott győzelem emlékére.
339. old. *Kitaj-gorod* – Moszkva egyik régi külvárosa.
359. old. *Merénylet... Napóleon ellen* – 1809. október 12-én Napóleon a schönbrunni palota előtt a gárdát szemlélte, amikor egy német fiatalember törrel megtámadta. A merénylet elfogták, és másnap agyonlőtték.
369. old. *Talma, François* (1763–1826) – kiváló francia színész.
Duchenois, Catherine Josephine (kb. 1780–1835) – francia drámai színésznő.
Potier, Robert Joseph (1699–1772) – francia jogtudós.

MEGJELENT AZ EURÓPA KÖNYVKIADÓ (BUDAPEST) ÉS A KÁRPÁTI
KIADÓ (UZSGOROD UKRÁN SZSZK) KÖZÖS KIADÁSÁBAN
A KIADÁSÉRT FELEL AZ EURÓPA KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA
SZEDTE: ALFÖLDI NYOMDA

NYOMTA: KOMMUNYISZT KÖNYVNYOMDA

A NYOMDAI RENDELÉS TÖRZSSZÁMA: 9-81

KÉSZÜLT HARKOVBAN (UKRÁN SZSZK) 1979. EVBEN

FELELŐS SZERKESZTŐ: KATONA ERZSÉBET. A BORÍTÓ- ÉS KÖTÉSTERV
GYULAY LÍVIUSZ MUNKÁJA. MŰSZAKÍ SZERKESZTŐ: SZENDY
JULIANNA. MŰSZAKI VEZETŐ: ANDRÁSI GYŐZÓNÉ.

KÉSZÜLT: 59 940 PÉLDÁNYBAN, 26,66 (A/5) ÍV TERJEDELEMBEN

III. ISBN 963 07 1774 3

ÖSSZKIADÁS ISBN 963 07 1790 5

EU-c-7980

ЛЕВ НИКОЛАЕВИЧ ТОЛСТОЙ

ВОЙНА И МИР

Роман

ТОМ III

(На венгерском языке)

Издание тринадцатое

Перевод Имре Макаи

Ответственный редактор Эржебет Катона. Художник Ливиус Дюлан

Совместное издание издательства «Европа» (Будапешт, ВНР) и «Карпати»
(Ужгород, Украинская ССР).

Информ. бланк № 823

Форм. бум. 60 × 90/16. Бум. офсетная № 1. Печать офсетная. Усл. печ. л.
25,25. Уч.-изд. л. 26,06. Тираж 60 000 экз. Заказ № 9-81. Цена 2 р. 70 к.

Отпечатано с диапозитивов издательства «Европа» (Будапешт, ВНР)
Харьковской книжной фабрикой «Коммунист» республиканского производ-
ственного объединения «Поліграфкнига» Госкомиздата УССР, 310012,
Харьков-12, Энгельса, 11.